

Az egykori Vigyázó-könyvtár kódexei

Esztergom török ostroma után szétszóródtak. A kéziratok, amelyek a kanonoki hagyatékokból már korábban bekerültek a székesegyházi könyvtár állományába, nagyobb részben a várban maradtak, és máig ismeretlen módon Budára kerültek. Onnan ezeket a többi ott lévő kódexszel, nyomtatott könyvvel együtt 1686-ban, a vár felszabadítása után – mint a Habsburg császár, illetve magyar király tulajdonát – a bécsi Hofbibliothekbe szállították. A fennmaradt nyomtatott könyvek tulajdonosaiktól már Nagyszombatban, a káptalan Esztergom utáni székhelyén szóródtak szét további tulajdonosokhoz. (NB. 1543-ban a nyomtatott könyveket vitték magukkal a tulajdonosaik. A kódexek már nem voltak használatban, nem jelentettek értéket. Ezért hagyták ott őket a várban!)

Magyarországon a XV. század második felében Esztergomban volt meg az egyetemi oktatás legtöbb gazdasági és társadalmi feltétele. Az egyházkormányzati központ mellett a székesegyházi és társaskáptalanok gazdag javadalmakkal rendelkeztek, amivel biztosítani lehetett volna az egyetem működésének gazdasági fedezetét. A székesegyházhoz tartozó könyvgyűjtemények állományát kiegészítette és műfajilag a humanista irodalommal gazdagította Vitéz János magánkönyvtára. Bár a Collegium Christi jelentőségét ebből a szempontból Mályusz Elemér a bécsi egyetem melletti Collegium ducaléhoz hasonlította, hiányzott azonban Esztergomban az egyetemi élet másik feltétele, az uralkodói udvar, az államigazgatási és gazdasági országközpont. A jelenleg ismert 177, 1543 előtt egyetemjárt esztergomi javadalmak közül a káptalanban működő 145 kanonok a tanultságával, könyvgyűjteményével lényegesen hozzájárult a középkori Esztergom anyagi és szellemi kultúrájának megteremtéséhez, biztosította, hogy a székesegyházi iskola növendékei megfelelő tanultsággal indulhassanak külföldi egyetemekre. Az egyetemjárt kanonokok káptalanbeli tevékenysége alapul szolgált az esztergomi érseki udvar, a székesegyházi iskola működéséhez.

A kortársak ezt egy szállóigében így fogalmazták meg: „Az esztergomi érseki (azaz székesegyházi) iskolának olyan jó neve volt, hogy kinek tanultságához szó fért, röviden csak így jellemezték: Ez sem nevelkedett Pál (ti. Várday) érsek udvarában.”

Körmendy Kinga

A Vigyázó-családnak a Magyar Tudományos Akadémiának tett alapítványát, benne a könyvtárat legelőször Dézsi Lajos értékelte 1928-ban, a szegedi egyetemen tartott rektori székfoglalójában. Könyvanyagát jellegében gróf Apponyi Sándor Hungarica-gyűjteményével rokonította, de annál szélesebb gyűjtőkörrel. Indokoltan helyezte a könyvtárat az Akadémiának adományozott korábbi könyv- és kéziratgyűjteményekkel egy sorba. Mind a könyvtár adományozása, mind az Akadémiának tett vagyonaajándékozás Vigyázó Sándor és Vigyázó Sándorné Podmaniczky Zsuzsanna elhatározása volt. Vigyázó Ferenc megőrizte, gyarapította a gyűjteményt, és szülei kívánságát teljesítette az alapítvánnyal. Dézsi Lajos megfogalmazásában: „Nem főúri hiúság vagy szeszély, hanem egy kiváló ízlésű tudomány- és irodalomszerető főúrnak és fiának jól átgondolt és megfontolt hazafias cselekedete.” A könyvtár és a hozzá tartozó kéziratok hagyaték történetét, összetételét Szinnyi József főkönyvtárnok az Akadémiai Könyvtár 1929. és 1930. évi tevékenységéről adott jelentésében ismertette először. A Vigyázó-Podmaniczky gyűjtemény a két nemesi, majd főrangú család több nemzedéken át tudatosan gyűjtött könyveiből, megőrzött levéltári és kéziratok hagyatékából, műtárgyaiból jött létre.

A család első számontartott könyvgyűjteményét a nemesi felkelésben részt vevő Vigyázó Antal hozta létre és helyezte el a vácrátóti kastélyban. Ebben a könyvtárban a XIX. sz. eleji magyar, német szépirodalom, folyóirat, elsősorban a magyar történelmi irodalom kapott helyet.

Fia, Vigyázó Sándor könyv- és kéziratritkaságokat, kódexeket, 1711 előtti magyar nyomtatványokat, műtörténeti kiadványokat vásárolt. Az ő könyvtárának jellegét a ritkaságok határozták meg. Vigyázó Ferenc a francia memoáirodalom, műtörténeti, magyar történelmi, jogi könyvek és a könnyedebb műfajú francia, német regények példányaival gyarapította a családi könyvtárat. Anyai részről a Podmaniczky-család könyvtárába XIX. század eleji német regények, evangélikus hitbuzgalmi művek tartoztak. Különös jelentősége van a család kéziratok zeneműgyűjteményének. A végrendelet értelmében az Akadémia köteles volt a rákoskeresztúri kastélyt,

melléképületeket, kertet Vigyázó Sándorné Podmaniczky Zsuzsanna és Podmaniczky János emlékére fenntartani és a hagyatékhoz tartozó összes ingóságot a rákoskeresztúri nagy-, összekötő-, és kiskastélyban múzeumszerűen őrizni. Az Akadémia 1935-ben az így kialakított múzeumban helyezte el a Károly körúti lakás bútorait, Vigyázó Antal és Vigyázó Sándor óra-, kép-, tál-, serleggyűjteményét. Itt maradt, az eredeti helyén a Vigyázó-Podmaniczky család levéltára. Mindkét család kéziratos hagyatéka a családi levelezéssel együtt közel másfél évszázadot átfogó társadalom-, gazdaság-, pedagógiatörténeti, emellett különösen a művészeti tárgyak oktatásával (ének, rajz) kapcsolatos művelődéstörténeti forrás.

A Vigyázó-Podmaniczky család könyvtárának beszállítása 1929 nyarán történt. Legelőször a budapesti (Károly körúti) és rákoskeresztúri könyvanyagot kezdték feldolgozni.

A könyvtár ritkaságainak említésekor műgyűjtő szempontból elsősorban a kódexekre, ősnymtatványokra és az ún. Régi magyar könyvtár (RMK) köteteire utaltak. A Vigyázó-könyvtár kiválasztott köteteit az Iparművészeti Múzeumban a Magyar Bibliophil Társaságnak Végh Gyula mutatta be 1930 februárjában, áprilisában.

A kódexgyűjtemény létrehozója Vigyázó Sándor volt. Dézsi Lajos úgy emlékezett a könyvgyűjtő grófra, hogy gyakran lehetett őt antikváriusoknál látni, Károly körúti palotájának előszobájában pedig gyakran tartózkodtak antikváriusok. Az antikvár kereskedők külföldön is jól ismerték nevét. Vigyázó Sándornak küldött külföldi könyvkereskedői ajánlatok a kéziratos hagyatékban is fennmaradtak.

Vigyázó Sándor a megvásárolt kódexekbe, ősnymtatványokba, régi magyar nyomtatványokba beírta a beszerzés évét, az antikvárius nevét és gyakran az alapvető bibliográfiai hivatkozást is. Ennek alapján a legelső kódexét, egy XV. század második feléből származó itáliai kéziratot, a bázeli zsinat üléseinek jegyzőkönyvét a Ranschburg antikváriumtól vásárolta 1897-ben. A legutolsó bejegyzés 1911-ből, egy XIV. századi franciaországi óraskönyvben található.

A vásárlások megoszlása az antikváriusok között: osztrák antikváriustól 12, olaszoktól 11, német antikváriusoktól 18, magyar antikváriusoktól 4 darab.

A kódexgyűjtemények állományösszetételét elvben ugyan a gyűjtő érdeklődési köre határozza

Képek A Magyar Tudományos Akadémia „második alapítója”. A Vigyázó család és gyűjteménye című emlékülés és kiállítás meghívójának elő- és hátoldaláról.

A kiállítás május 19-éig volt látható a Magyar Tudományos Akadémia Művészeti Gyűjteményében.

Fent: Dido és Aeneas a barlangban. Szövött kárpit a XVII. sz. második feléből (az MTA tulajdona).

Túloldalt: Serleg fedővel a XVII. sz. közepéről (az Iparművészeti Múzeum tulajdona).

ta meg, a gyakorlatban azonban behatárolta az antikváriusi forgalomban fellelhető kódexválaszték, természetesen az anyagi vonzatokkal együtt.

Ha a 43 kódex műfaji megoszlását tekintjük, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy Vigyázó Sándor nem egyes műfajokat részesített előnyben, hanem igyekezett a teljes középkori műveltséget képviselő gyűjteményt létrehozni:

- Liturgikus kódexek,
- köztük a óraskönyvek – 19
- Biblia – 3
- Egyházatyák – 3
- Beszédgyűjtemény – 1
- Jog – 4
- Erkölcstan, teológia – 7
- Filozófia, egyetemi tananyag – 4

Antik szerző – 1

Állattan – 1

Nyelvi megoszlás tekintetében a liturgikus, a kánonjogi és skolasztikus műfajú kéziratok latin nyelvűsége mellett a hóráskönyvek között van német (K 537, 538, 540), holland (K 536), sőt német nyelvű egy kánonjogi kézirat is (K 534). A humanizmus térhódításával természettudományi könyveken kívül (K 458) „volgare”, azaz olasz nyelvű még a középkor népszerű olvasmánya, Nagy Sándor élettörténete (K 434), két lelkipásztori mű, egy prédikáció- és egy meditációgyűjtemény (K 427, 441). Olasz nyelvű iskolás vers olvasható egy grammatikai, retorikai műveket tartalmazó humanista kódexben (K 403).

Ha a gyűjtő Vigyázó Sándor bibliofil szempontjait keressük, elsősorban a latin nyelvű hóráskönyvek közül hozhatunk erre példákat: olasz eredetű (K 413, 422), francia területen díszített (K 420), valamint a késői, 1540-ből a párizsi egyházmegye rítusa szerinti részben francia nyelvű hóráskönyv (K 401), Morienne egyháza számára készített breviarium (K 418/I-III.), és a németalföldi díszítésűként meghatározott, összefoglalhatóan „altdeutsch” nyelvű imakönyvek (K 540, 536, 537). A vesztfáliai hóráskönyv

mellett kiállítottuk az itáliai humanista írással másolt, Szent Pál leveleit tartalmazó észak-itáliai kódexet (K 459), és a klosterneuburgi ágostonos kanonokok számára másolt és díszített missalét (K 461) Michael illuminátor műhelyéből.

A kódexek provenienciája (származási helye) szerinti megoszlását tekintve az itáliai eredetű kódexek túlsúlya nyilvánvaló:

Itália – 22

Germania (német nyelvterület) – 10

Francia nyelvterület – 6

Osztrák – 2

Dalmácia – 1

Németalföld – 1

Magyar királyság (Erdély) – 1

Időbeli megoszlást tekintve hazai szempontból csak két kódex mondható igazán korainak:

XII. század – 1

XIII. század – 1

XIV. század – 5

XV. század – 31

XVI. század – 6

Összefoglalóan: a kódexgyűjtemény fele itáliai eredetű (22 db). Időrendileg XV. századi a háromnegyed része (31 db.) Műfajilag majdnem a fele (19 db) liturgikus. A liturgikus könyvek magas számát az magyarázza, hogy ezek a kéziratok maradtak fenn a legnagyobb számban. Időtálló pergamenre és nagy példányszámban másolták őket. Az egész középkoron át, sőt a trienti zsinat után is (1545–1563) használatban lehettek. Míg az iskolai, egyetemi kéziratok általában papírra íródtak, az intenzív használattól sokkal gyorsabban mentek tönkre, tűz és vízkár esetén megsemmisültek. Azonkívül a skolasztikus, papírra másolt művek többségét ősnyomtatványként is megjelentették, így a kéziratok feleslegessé is váltak. Azonban a két íráskultúra nemcsak létezett egymás mellett a könyvnyomtatás első évtizedeiben, hanem a későbbiekben is kiegészítették egymást. Erre példát a Vigyázó-gyűjteményből is tudunk hozni. David de Augusta (+1272) XIII. századi regensburgi ferences novicius-mester tanítványának és a regensburgi ferences noviciusoknak állította össze (Formula noviciorum) de exterioris et interiores hominis compositione című művét, amit Tractatus de profectu religiosorum címmel Bonaventura nevéen, 1507 körül, többszöri ősnyomtatvány-kiadás után Jehan Petit is megjelentetett Párizsban. A nyomtatványt 1518-ban egy G. K.

szignójú scriptor kiegészítette az eredeti előszóval Prologus in formulam noviciorum de exteriori hominis címen. A kézirat és a nyomtatvány egybekötésének időpontját és helyét nem lehet megállapítani. Ugyanis a bécsi minoriták 1658-ból származó possessorbejegyzése csak a nyomtatványon szerepel. A kötetet 1900-ban vásárolta Vigyázó Sándor a Gilhofer és Ranschburg antikváriumtól, és utána újrakötötte. A nyolcra alakú, antikva kiadvány az Akadémiai Könyvtárban eredetileg a nyomtatott könyvek raktárában volt. Csapodi Csaba emelte át a kéziratot kiegészítés miatt a kódexek közé.

Könyvtárunk és mindenkor kutatóink számára az a lényeges, hogy milyen középkori műveltséget képviselnek a Vigyázó-könyvtár kódexei, kik voltak egykori tulajdonosai, használói:

- Szerzetesrendi használat – 16
- Lelkipásztori használatban – 10
- Egyházi bíróság (egyházjog) – 4
- Studensek (humanista retorika, egyetemi tanulmányok) – 1
- Humanista világi olvasmány, ill. tudomány – 3

Hóráskönyvek – 9 (Használójuk fele arányban, az anyanyelvűség alapján, bizonyosan világi, valószínűleg női olvasó. Latin nyelvű 4 hóráskönyv, anyanyelvű 5 – 3 német, 1 németalföldi, 1 francia nyelvű bejegyzés.)

A szerzetesrendi, lelkipásztori, egyházkormányzati könyvhasználat túlsúlya (30 db) a Vigyázó-gyűjteményben abból adódik, hogy a XVIII. században a szekularizáció, illetve az abolíció következtében a feloszlott szerzetesi, egyházi intézményekből a kódexek a gyűjtőkhöz, tőlük tovább pedig antikváriusi forgalomba kerültek. Így fordulhatott elő, hogy az ausztriai Gaming karthauzi kolostorának XIV. századból való bibliáját, amely Herzan bíboros, szombathelyi püspök (1800–1804) tulajdonában volt, 1910-ben a Kun antikváriumtól vásárolta meg Vigyázó Sándor (K 438). A gamingi karthauziaknak egy másik kódexe (K 442) már a XIX. században, egyelőre ismeretlen módon került kódexgyűjteményünkbe. A Vigyázó-könyvtárral az Akadémiai Könyvtár tulajdonába került 43 mű 46 kötetben. Ennek jelentőségét a következőkkel érzékeltethetjük: az Akadémia Könyvtár a muzeális állományt tekintve az alapító Teleki-család könyvtárával elsősorban ősnymtatványokban gazdag

könyvtárhoz jutott. Mint a magyar nyelv ápolására létrehozott és működési engedélyt kapott intézmény elsősorban magyar nyelvemlékeket, kéziratot könyveket kapott ajándékba. (NB. pénze még és már akkor sem volt ilyen volumenű vásárlásokra.) Ezen az egyenetlenségen a könyvtáralapító elnök önzetlenül azal segített, hogy ajándékba vásárolt a könyvtárnak kódexeket, amelyek a középkori írásbeliség egy-egy műfaját képviselték: liturgia (K 452, 467), teológia (K 439), antik szerzők (K 453), római jog (K 466), humanista életrajz (a korvinánk K 397).

A Vigyázó-könyvtár kódexgyűjteményében ezek a műfajok, amelyek a kései középkor szellemiségét reprezentálták, 31 kódexben a XV. századot teszik igazán áttekinthetővé. A szerzetesrendek közül a XV. századi minorita, bencés, karthauzi és ágostonos remeték lelkeségét képviseli több mű, illetve a tulajdonukban lévő kötet. A késő gótika egyéni vallásosságát, ezzel együtt az olvasás és a könyvhasználat kiszélesedését a latin és népnyelvű hóráskönyvek, a skolasztikus és humanista egyetemi stúdiumok tananyagát tartalmazó kéziratok képviselik. A XV. századi, ún. reformzsinatok közül a bázeli (1431–1437) a pápa és az egyetemes zsinatok jogalkotói tevékenységét tárgyalta. Az üléseinek szövegét önálló kötetben tartalmazza a Vigyázó-könyvtárból származó kódex. A világiak XV. században kiterjedő könyvhasználatát a szórakoztató és gyakorlati tevékenységekkel foglalkozó művek, Curtius Rufus Nagy Sándor-regénye és egy lógyógyászattal (akkori autó!) foglalkozó olasz nyelvű kézirat képviseli.

Az egykori Vigyázó-könyvtár kódexgyűjteményének jelentőségét számszerűsítve: jelenlegi kódexállományunk 83 kötet. Ebből 43 művet, tehát több mint a felét Vigyázó Sándor körültekintő kódexvásárlásainak és Vigyázó Ferenc alapítványának köszönhetjük.

Vigyázó Ferenc édesapja iránti tiszteletét és szeretetét azonban egy kódex is őrzi, amit ki is állítottunk. A nagyszombati domonkosok antifonáléja (K 435) a Ranschburg antikváriumból került Vigyázó Sándor gyűjteményébe a következő bejegyzéssel: „ajándékba Ferimtől”.

Körmendy Kinga

(A Vigyázó-hagyaték sorsáról következő számunkban is olvashatnak – a szerk.)